

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Clara Nettelblatt

Företagaransvar
En kritisk analys av företagaransvarets förenlighet med
legalitetsprincipen mot bakgrund av gällande rätt

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Uppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Niklas Arvidsson

Termin: VT 2014

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANFATTNING	1
SUMMARY	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Introduktion till ämnet	5
1.2 Syfte och frågeställningar	5
1.3 Avgränsningar	6
1.4 Metod och material	6
1.5 Terminologi	7
1.6 Forskningsläge	7
1.7 Disposition	8
2 FÖRETAGARANSVARET I DEN JURIDISKA DOKTRINEN	9
2.1 Inledning	9
2.2 Företagaransvarets objektiva sida	9
2.3 Företagaransvarets subjektiva sida	10
2.4 Ansvarets grad och bärare	12
2.5 Delegationsläran	13
3 FÖRETAGARANSVARET I RÄTTSPRAXIS	14
3.1 Inledning	14
3.2 Arbetsmiljöbrott	14
3.3 Bokföringsbrott	17
3.4 Skattebrott	18
4 RÄTTSFALLSANALYS	20
4.1 Kretsen av potentiella gärningsmän begränsas	20
4.2 Företagaransvaret som ansvarsgrund	21
4.3 Faktiskt företräderskap som förutsättning för straffansvar	22
4.4 Brottsbeskrivningsenlighet	23
4.5 Utgången i målen	24
5 AVSLUTANDE ANALYS	25
6 KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	30

SAMMANFATTNING

Enligt svensk rätt kan inte juridiska personer begå brott. Principerna om företagaransvar är svaret på frågan vilken fysisk person som ska bära det straffrättsliga ansvaret då brott har begåtts inom ramen för en juridisk persons verksamhet. Företagaransvaret saknar lagstöd och har utvecklats i rättspraxis och doktrin. Författare inom den juridiska litteraturen lägger delvis olika innebörd i begreppet företagaransvar men verkar ha enats om företagaransvaret som en beteckning på den straffsanktionerade tillsyns- och kontrollplikt som vilar på den som leder en viss verksamhet.

Om brott begås inom verksamheten kan en företagsledare dömas som gärningsman. Det strider mot rättsstatens grundläggande värderingar att straffa en person för någon annan persons brott. Företagaransvarets förhållande till legalitetsgrundsatsen har problematiserats i doktrin och förarbeten. Föreliggande uppsats syftar dels till att utreda hur en straffansvarig person urskiljs vid brott begångna inom ramen för en juridisk persons verksamhet dels till att analysera företagaransvarets förenlighet med legalitetsprincipen.

Företagaransvar tycks vara liktydigt med det straffansvar en person i garantställning har för underlåtenhet. Att begreppet företagaransvar skulle vara en egen ansvarsgrund för att ställa en företagsledare till svars för annans gärning saknar således förankring i det rådande rättsläget. Legalitetsprincipen hindrar inte att en person i garantställning ådöms straffrättsligt ansvar för underlåtenhet. Tillämpningen av företagaransvaret som ansvarsgrund har emellertid inbjudit dess tillämpare att hoppa över ett antal för straffansvaret nödvändiga krav. Rättstillämparens uppmärksamhet har förskjutits från straffansvarets egentliga grund, den otillåtna gärningen och gärningsmannens uppsåt, till frågan om vem som utifrån sin ställning ska bära straffansvaret.

SUMMARY

According to Swedish law a juristic person can not be liable for a crime. When crimes have been committed within the organisation of a juristic person a natural person, usually the director or manager, may incur an individual criminal responsibility as a result of negligence to exercise supervision and control. Such criminal responsibility for a representative of the company (*Sv. företagaransvar*) is not stipulated by Swedish statutory law but governed by legal principles, which have developed through case law and legal doctrine.

Penal law rests on the notion of individual moral agency. Legal scholars have criticized the principles, governing the criminal responsibility for a company representative, for not being in compliance with the principle of legality (*Sv. legalitetsprincipen*). This paper seeks to explore critically the idea of responsibility for a company representative and to analyse whether the principle of legality imposes a requirement of codification in statutory law.

The responsibility of a company representative seems in theory to be synonymous with the criminal liability a person in the position of guarantor has for omission. The principle of legality does not prevent criminal liability for omission, given that all conditions for criminal responsibility are fulfilled. To attribute a crime to a specific individual within a company has proven difficult and case law demonstrates how the application of the principles has meant deviation from required conditions for criminal responsibility.

FÖRKORTNINGAR

AFS	Arbetsmiljöverkets författningssamling
BrB	Brottsbalk (1962:700)
Ds.	Departementsserie
EKMR	Europeiska konventionen för mänskliga rättigheter (1994:1219)
HD	Högsta domstolen
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
RF	Regeringsformen (1974:152)
RH	Rättsfall från hovrätt
SOU	Statens offentliga utredningar

1 INLEDNING

1.1 Introduktion till ämnet

Arbetskadorna och arbetsrelaterade dödsfall är generellt sett förknippade med den fysiska arbetsmiljön. För arbetsmiljöbrott enligt 3 kap. 10 § brottsbalken (1962:700), BrB, kan den dömas som åsidosatt något som i enlighet med arbetsmiljölagstiftningen ålegat honom till förebyggande av ohälsa eller olycksfall och därigenom vållat annan skada eller annans död. Arbetsmiljöbrott är en mångfacetterad brottskategori och vi ser nu kraftiga variationer i vad brottet består av.¹ Under början av 1990-talet betraktades Sverige som ett föregångsland genom att vara det första landet att lagstifta om kränkande särbehandling på arbetsplatsen.² Först tjugo år efter införandet av denna lagstiftningsakt kom straffansvar att aktualiseras i förhållande till mobbning på en arbetsplats. I det s.k. Krokommålet dömdes vid Östersunds tingsrätt två chefer, enligt principerna om företagaransvar, för arbetsmiljöbrott genom vållande till annans död efter att en anställd tagit sitt liv.³

Principerna om företagaransvar besvarar frågan om vilken fysisk person som ska bära det straffrättsliga ansvaret vid brottslighet med nära anknytning till ett företags verksamhet. Principerna saknar lagstöd, har omstridd status och har visat sig vara svårtillämpade i praktiken. Det har i praxis ansetts svårt att utkräva straffrättsligt ansvar vid t.ex. arbetsmiljöbrott. En kunskapsöversikt som Arbetsmiljöverket har tagit fram visar att cirka två procent av anmälda arbetsmiljöbrott leder till fällande dom.⁴ Svårigheten kan med ledning av praxis förklaras med den oklarhet som råder kring företagaransvarets räckvidd och vem i företaget detta ansvar åvilar.

¹ Arbetsmiljöverket, 2013:4, s. 11.

² AFS 1993:17.

³ Östersunds tingsrätts dom, 2014-02-19, mål nr B 2863-11.

⁴ Arbetsmiljöverket, 2013:4, s. 32.

En återkommande fråga vid ansvarsplaceringen är vilket ansvar som kan göras gällande gentemot personerna i den juridiska personens ledning. Även i situationer då det står klart vem i företagets organisation som är gärningsman i ordets egentliga mening uppkommer inte sällan frågan om ett straffrättsligt ansvar kan läggas på företagets ledning. Begreppet företagaransvar har emellanåt förknippats med straffansvar för annans gärning.⁵ Att företagaransvaret är främmande för den individualistiskt inriktade straffrätten har framhållits i doktrin, främst utifrån frågor om legalitet och rättssäkerhet.⁶ Legalitetsprincipen, vilken kommer till uttryck i art. 7 Europeiska konventionen för mänskliga rättigheter (1994:1219), i 2 kap. 10 § regeringsformen (1974:152) och i BrB 1 kap. 1 §, innebär att ingen får dömas till straff utan stöd av lag och därmed att en individ endast är ansvarig för sina egna gärningar.⁷

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsen syftar dels till att utreda hur en straffansvarig person urskiljs vid brott begångna inom ramen för en juridisk persons verksamhet dels till att analysera företagaransvarets förenlighet med legalitetsprincipen. I uppsatsen kommer frågor rörande företagaransvarets placering vid brott inom juridiska personer betraktas utifrån ett problematiserande perspektiv med särskilt fokus på legalitetsaspekter. Uppsatsens centrala frågeställningar är därför:

- På vem placeras ansvaret och hur formuleras det?
- Uppställer legalitetsprincipen ett krav på företagaransvarets kodifiering i lag?

⁵ Jfr Ds. 2001:69, s. 43; Wennberg, Suzanne: *Har företagsledare ett straffrättsligt principalansvar?*, Stockholm 2008, s. 563.

⁶ Jfr Thornstedt, Hans: *Företagarens straffansvar*, Stockholm 1976, s. 8; Jönsson, Sverker: *Straffansvar och modern brottslighet*, Uppsala 2004, s. 44; Wennberg, Suzanne: *Företagsledares ansvar för brott som begås i verksamheten*, Uppsala 2002, s. 645 ff.

⁷ Holmqvist m.fl.: *Brottsbalken: en kommentar*, Stockholm 2013, kommentaren till 1 kap. 1 §.

1.3 Avgränsningar

Företagaransvaret kan aktualiseras vid en rad olika brott. För att lyfta olika aspekter av den problematik urskiljandet av en straffrättsligt ansvarig person är förenat med har urvalet rättsfall gjorts med utgångspunkt i tre olika brottstyper, vilka alla ofta begås i näringsverksamhet. Eftersom uppsatsen behandlar företagaransvaret som sådant kommer någon närmare redogörelse för de brott, vid vilka frågan om företagaransvar kan aktualiseras, dock inte att ges.

1.4 Metod och material

”Det finns naturligtvis inte någon anledning att inte vara uppriktig: rättsdogmatisk forskning använder i regel ingen vetenskaplig metod. Man läser tryckt text på samma sätt som man läser en tidning eller en roman.”⁸

Jareborg kommenterar med det ovanstående citatet rättsdogmatisk forskning, som enligt det förhärskande betraktelsesättet består av en analys av särskilda källor och resulterar i kunskap om gällande rätt.⁹ ”Gällande rätt” är i sig ett omstritt begrepp som dock har en kärnbetydelse i det att det betecknar innehållet i ett överordnat normsystem.¹⁰ Rättskällevärdet ger normer juridisk auktoritet och rättslig giltighet. Det som är rättsligt relevant är de satsen som rättskällevärdet tillåter oss att beakta.¹¹ Med hänsyn till uppsatsens övergripande syfte, att söka skildra gällande rätt, är den traditionella juridiska metoden ett ändamålsenligt instrument. Arbetsättet har följaktligen bestått i en analys av de för framställningen relevanta rättskällorna. Då de principer som ingår i den följande rättslägesrekonstruktionen inte är reglerade i lag består framställningens bakomliggande material av ett fåtal förarbetsuttalanden, rättspraxis samt doktrin. Företagaransvaret har behandlats i förarbeten till regleringen om

⁸ Jareborg, Nils: *Rättsdogmatik som vetenskap*, I: Svensk Juristtidning 2004, s. 8.

⁹ Ibid.

¹⁰ Sandgren, Claes: *Empiri och rättsvetenskap*, I: Juridisk Tidskrift 95/96, s. 732.

¹¹ Strömholm, Stig: *Rätt, rättskällor och rättstillämpning*, Stockholm 1996, s. 28.

företagsbot och särskilt utförligt av Företagsbotsutredningen.¹² Till grund för den rättsliga analysen ligger ett kvalitativt urval rättsfall. Vid valet av rättsfall har hänsyn tagits till närhet i tidshänseende men framförallt motiveras urvalet av rättsfallens relevans för framställningens frågeställningar. Vad rör refererad litteratur tillförlitlighet och rättskällevärde är denna författad av erkända författare. Då det finns ett stort tidsspann inom materialet har ett samtidskritiskt förhållningssätt till litteraturen och dess aktualitet för dagens rättsläge varit nödvändigt.

1.5 Terminologi

Företagaransvar används i det följande som en beteckning för det straffrättsliga ansvar som en företagare kan drabbas av till följd av underlåtenhet att utöva tillsyn och kontroll över den verksamhet som han eller hon bedriver. Med företagare avses i framställningen den som bär ansvar enligt principerna om företagaransvar.

1.6 Forskningsläge

Framställningen behandlar ett ämne som idag är högaktuellt med hänsyn till utvecklingen mot komplexa ägarstrukturer och komplicerade organisationsformer. Teoretiska ansatser har inom doktrin gjorts under de senaste decennierna för att utreda och systematisera företagaransvarsbegreppet. Det råder en historiskt betingade förvirring kring begreppet och idag saknas en accepterad teoribildning och terminologi på området.¹³ Frågan om företagaransvarets kodifiering i lag har berörts i ett flertal sammanhang, bl.a. i samband med införandet av förbudet mot analog rättstillämpning¹⁴, av Straffansvarsutredningen¹⁵ och senast av Företagsbotsutredningen. Enligt Företagsbotsutredningen finns det starka skäl att överväga om inte de principer för företagaransvar som utvecklats i praxis borde ges ett konkret lagstöd. Övervägandet måste dock ses mot bakgrund av att utredningen föreslog ett straffansvar för juridiska personer,

¹² SOU 1997:127.

¹³ SOU 1997:127, s. 105.

¹⁴ Prop. 1993/94:130, s. 18 och 106.

¹⁵ Jfr SOU 1996:185 I, s. 410 f.

vilket skulle utlösas av gärningar som fysiska personer begått i dess verksamhet.¹⁶ Regeringen, som föreslog en mer begränsad reform av det befintliga systemet med företagsbot, uttalade att det inte fanns behov att lagreglera företagaransvaret.¹⁷

1.7 Disposition

Med utgångspunkt i uppsatsens frågeställning om ansvarets placering undersöks först svensk doktrin och därefter ställs samma fråga till ett urval avgöranden från Högsta domstolen. Det närmast följande avsnittet rymmer en sammanställning av debatten kring företagaransvaret i den juridiska doktrinen. Avsnittet behandlar begreppets objektiva respektive subjektiva sida såsom det presenterats i doktrin samt redogör för de principer som praktiskt styr fördelning av straffansvar inom juridiska personer. I avsnitt 3 presenteras därefter ett antal avgöranden från Högsta domstolen, som i avsnitt 4 analyseras med sikte att åskådliggöra den rättsliga argumentation varmed en straffrättsligt ansvarig person urskiljs. Framställningen avslutas med en analys kring företagaransvarsbegreppets förenlighet med legalitetsprincipen.

¹⁶ SOU 1997:127, s. 318.

¹⁷ Prop. 2005/06:59, s. 58 f.

2 FÖRETAGARANSVARET I DEN JURIDISKA DOKTRINEN

2.1 Inledning

Begreppet företagansvar, som ett samlande juridiskt begrepp för en företagares straffansvar för brott i dennes verksamhet, introducerades 1948 av Thornstedt i hans avhandling.¹⁸ Därefter har begreppet i olika sammanhang och med varierande utförlighet berörts av andra författare inom den juridiska litteraturen. En enhetlig terminologi kring begreppets innebörd saknas.¹⁹ Många författare verkar dock ha enats om företagansvaret som en beteckning på straffansvar för underlåtenhet att utöva tillsyn och kontroll över verksamheten.

2.2 Företagaransvarets objektiva sida

Strahl vill reservera begreppet företagansvar för företagares straffansvar för underlåtenhet och utgår i sin beskrivning av företagansvaret från verbet i det aktuella straffbudet. Många av verben i straffstadgandenas brottsbeskrivningar går enligt Strahl att tolka som påbud riktade till den som bedriver verksamheten. Strahl menar till exempel att verbet ”tillverka” också omfattar det att någon i sin verksamhet ”låter någon tillverka”.²⁰ Dessa påbud innebär en tillsynsskyldighet och därmed att företagaren intar en garantställning att förhindra att den gärning som straffbeläggs inträffar i dennes verksamhet. Strahl skriver: ”Vad i sak sker genom att företagansvar ådömes är, att man håller företagare ansvarig på samma sätt som om det vore honom i lag ålagt att utöva viss tillsyn och han underlåtit detta med påföljd att lagöverträdelse begåtts.”²¹

Jareborg menar, i likhet med Strahl, att företagarens straffansvar för underordnades gärningar, kan förklaras med att straffbudens verb kan tolkas så att de också omfattar ett straffansvar för underlåtenhet att förhindra

¹⁸ Se Thornstedt, Hans: *Om företagansvar*, Stockholm 1948, s. 96 ff; Jönsson 2004, s. 94.

¹⁹ SOU 1997:127, s. 105.

²⁰ Strahl, Ivar: *Allmän straffrätt i vad angår brotten*, Stockholm 1976, s. 354.

²¹ Strahl 1976, s. 359.

andras gärningar: ”De verb som förekommer i ifrågavarande stadganden utan svårighet låter sig tolkas så att även underlåtenhet att tillse att förbjudet beteende inte äger rum faller under lagtexten.”²² Företagarens straffansvar för brott i verksamheten kan därför enligt Jareborg karakteriseras som underlåtenhetsansvar för en person i garantställning.²³ Det straffansvar Strahl och Jareborg tillskriver företagare kan således härleds från verben i brottsbeskrivningarna och omfattas därmed, åtminstone tolkningsvis, av stadgandenas ordalydelse.

I huvudsak bekräftas Strahls och Jareborgs uppfattning av Dahlgvist och Holmqvist då de om företagarens ansvar skriver att ”[a]nsvaret följer av att företagaren under vissa förutsättningar har en garantställning som innebär att han eller hon är skyldig att se till att det inte begås brott i företagets verksamhet. Företagaren har med andra ord en straffsanktionerad tillsyns- och kontrollplikt som aktualiseras i vissa sammanhang”.²⁴ Dahlgvist och Holmqvist skriver vidare att med företagarens ansvar förstås ”en företagares straffrättsliga ansvar för brott begångna i den näringsverksamhet som han eller hon leder i situationer då ett konkret gärningsmannaskap med straffrättens krav på bevisning inte kan knytas till honom eller henne”.²⁵ Författarna framhåller att det blir aktuellt att pröva om ett företagarens ansvar kan göras gällande först om ett allmänt straffansvar för underlåtenhet inte är för handen.²⁶

2.3 Företagarens subjektiva sida

Beträffande företagarens subjektiva sida hävdar Strahl att oaktsamhet av normalgraden är tillräckligt för en företagares straffansvar, oavsett om brottsbeskrivningen föreskriver uppsåt eller oaktsamhet: ”[Det är inte] säkert att uppsåtsrekvisitet gäller också när fråga är om ansvar för företagare för det han inte avvärjt viss olovlig verksamhet. Om ett påbud av

²² Jareborg, Nils: *Straffrättens gärningslära*, Stockholm 1995, s. 68.

²³ Jareborg 1995, s. 69.

²⁴ Dahlgvist, Anna-Lena och Holmqvist, Rolf: *Brotten i näringsverksamhet*, Stockholm 2013, s. 72.

²⁵ Ibid.

²⁶ Dahlgvist och Holmqvist 2013, s. 74.

detta slag ska vara effektivt, bör ansvar drabba även den företagare som inte känner men borde känna till den olovliga verksamheten.”²⁷ Som stöd för sin ståndpunkt hänvisar Strahl till ett antal rättsfall²⁸ i vilka den tilltalade dömts för sin underlåtenhet ”utan att det subjektiva rekvisit som skulle ha gällt för handlingen behövt vara uppfyllt av honom. Culpa har ansetts tillräckligt för ansvar”.²⁹

Ståndpunktens oförenlighet med det rådande rättsläget bekräftas av utgången i NJA 1985 s. 43 och av Högsta domstolens motivering i NJA 2012 N 5. I NJA 1985 s. 43 stod en verkställande direktör åtalad för brott mot lagen (1960:418) om straff för varusmuggling. Högsta domstolen frikände den tilltalade då det i målet var utrett att varupartiet kommit att undandras licenskontrollen på grund av en enskild befattningshavares misstag och att den anställdes bristande noggrannhet inte berodde på sådana brister i ledningen av företaget att det kunde läggas den tilltalade till last som grov oaktsamhet. I NJA 2012 N 5 hade de tilltalade enligt gärningsbeskrivningen ”uppsåtligen låtit bolagen avge skattedeklarationer med oriktiga uppgifter genom att underlåta att i deklARATIONERNA lämna uppgift om utgående mervärdesskatt och löneutbetalningar och därpå belöpande arbetsgivaravgifter”. Hovrätten dömde till ansvar för grovt skattebrott efter att ha funnit att de tilltalade av grov oaktsamhet underlåtit att utöva erforderlig tillsyn över bolagens redovisning av skatt. Högsta domstolen undanröjde domen och visade målet åter till hovrätten med motiveringen att åklagaren inte hade lagt de tilltalade annat till last än en uppsåtlig gärning och att hovrätten därför gått utanför den ram åklagaren dragit upp i sin gärningsbeskrivning samt att kravet på uppsåt inte kan efterges när det gäller brott som förutsätter uppsåt hos gärningsmannen. Av den friande domen i NJA 1985 s. 43 liksom domstolens klargörande i notismålet framgår att en tillämpning av principerna om företagaransvar inte innebär att det subjektiva kravet kan mildras.

²⁷ Strahl 1976, s. 26 ff.

²⁸ NJA 1930 s. 432; NJA 1937 s. 219; NJA 1941 s. 642; NJA 1942 s. 276; NJA 1944 s. 492; NJA 1950 s. 529 och NJA 1967 s. 150.

²⁹ Strahl 1976, s. 356 ff.

Dahlqvist och Holmqvist följer samma linje och uppställer som förutsättning för straffansvar att ”straffstadgandet, om det rör sig om en oaktsam gärning, straffbelägger oaktsamma gärningar”.³⁰ Genom denna förutsättning betonas att principerna om företagaransvar inte har någon betydelse för straffansvarets subjektiva sida.³¹

2.4 Answarets grad och bärare

Ett företagaransvar är direkt eller indirekt. Den som har ett direkt företagaransvar ansvarar fullt ut för sin underlåtenhet. Det indirekta företagaransvaret innebär ett ansvar för underlåtenhet i situationer då bäraren varit oaktsam genom att inte, trots att det funnits anledning, kontrollera och i förekommande fall ingripa mot missförhållanden. Den som enligt associationslagstiftningen ansvarar för förvaltningen och organisationen, företagets legale företrädare, är som utgångspunkt bärare av det direkta företagaransvaret. Det direkta företagaransvaret kan förändras till ett indirekt genom arbetsfördelning, delegation eller fullmakt. Föreskriven eller faktisk tillämpad arbetsfördelning bestämmer således answarets grad och placering.³² Med faktisk företrädare förstås en person som, utan att vara legal företrädare, på grund av sin ställning har ett bestämmande inflytande över bolagets medelsförvaltning och drift.³³ Begreppet faktisk företrädare har främst utvecklats i rättspraxis och doktrin. Straffrättsligt har både den legale och den faktiske företrädaren ett företagaransvar. Den faktiske företrädaren har ett direkt ansvar medan den legale företrädaren, beroende på om och vilken utsträckning denne har något inflytande, har ett direkt eller ett indirekt företagaransvar.³⁴

³⁰ Dahlqvist och Holmqvist 2013, s. 74.

³¹ Ibid.

³² Dahlqvist och Holmqvist 2013, s. 77.

³³ Dahlqvist och Holmqvist 2013, s. 85.

³⁴ Dahlqvist och Holmqvist 2013, s. 87.

2.5 Delegationsläran

En legal företrädare för en juridisk person kan delegera sina arbetsuppgifter till en underordnad i verksamheten. Delegationsläran har vuxit fram i doktrin och rättspraxis och beskriver under vilka förutsättningar delegationen av arbetsuppgifter medför att det straffrättsliga ansvaret följer med de delegerade arbetsuppgifterna.³⁵ Förutsättningarna för att en delegation ska få effekt i straffrättsligt hänseende och det direkta företagaransvaret därigenom överflyttas har behandlats av Thornstedt.³⁶ För det första ska det i verksamheten föreligga ett behov av delegation. Så kan vara fallet exempelvis när verksamheten är omfattande eller när företrädaren saknar tillräckliga kunskaper inom området.³⁷ Den till vilken uppgiften delegeras måste vidare, för det andra, inta en självständig ställning samt ha tillräckliga befogenheter och kompetens för att utföra uppgiften. För det tredje måste delegationen vara tydlig, vilket innebär att det klart ska framgå vem som i olika avseenden bär ansvaret för att lagstiftningen följs. Kravet på att en delegation skall vara tydlig innebär dock inte att det uppställs något särskilt formkrav på hur en delegation skall vara utformad för att vara giltig.³⁸ Om förutsättningarna är uppfyllda, har den legale företrädaren endast ett indirekt företagaransvar inom det delegerade området. Om det brister i någon av förutsättningarna blir följden att det direkta företagaransvaret ligger kvar hos den legale företrädaren.³⁹ Vid delegationslärans tillämpning har frågan uppkommit huruvida uppdragsgivaren kan befrias från ansvar när kompetensdelegation skett till en uppdragstagare utanför den egna organisationen, t.ex. en konsult. Frågan har besvarats jakande i RH 1999:140.

³⁵ Dahlqvist och Holmqvist 2013, s. 87.

³⁶ Thornstedt 1976, s. 20 ff.

³⁷ Industriförbundet: Straffansvar inom företag, Stockholm 1997, s. 19 ff.

³⁸ NJA 1993 s. 245.

³⁹ Dahlqvist och Holmqvist 2013, s. 83.

3 FÖRETAGARANSVARET I RÄTTSPRAXIS

3.1 Inledning

Som framgår av vad som uttalats i den juridiska doktrinen, så antas gällande rätt innehålla principer för placering av individuellt straffansvar vid brott som begås inom en juridisk person. I det följande kommer företagaransvaret att analyseras utifrån ett antal HD-avgöranden. Föremål för studien är brott som ofta begås i näringsverksamhet: arbetsmiljöbrott enligt 3 kap. 10 § BrB, bokföringsbrott enligt 11 kap. 5 § BrB och skattebrott enligt 2 § skattebrottslagen (1971:69). Det är genomgående fråga om straffbud enligt vilka det, åtminstone vid en ytlig betraktelse, inte finns något hinder mot en tolkning att gärningen också omfattar att någon har bidragit till brottet genom att åsidosätta sin tillsynsplikt. Straffbuden har vidare det gemensamt att subjektrekvisiten är öppet formulerade, vilket innebär att den krets av personer som kan ådra sig ett straffansvar är vid.

3.2 Arbetsmiljöbrott

I NJA 2004 s. 80 åtalades en gymnasieskolas rektor efter att en grundskoleelev skadat sin hand under en lärarledd lektion. Eleven var vid olyckan sysselsatt med samma maskin som en skolkamrat. Åklagaren gjorde gällande att rektorn genom att underlåta att göra en riskbedömning gjort sig skyldig till arbetsmiljöbrott. En central fråga var om rektorn hade något ansvar för grundskolelevens arbetsmiljö. Av de kommunala bestämmelserna om delegation framgick att rektorn hade ett ansvar för arbetsmiljön inom det egna verksamhetsområdet. I fallet var det fråga om verksamhet som bedrevs i skolans lokaler med deltagande av grundskoleelever från ett annat rektorsområde. Det konstaterades att i och med att rektorn lät gymnasieskolans lärare, lokaler och maskiner stå till förfogande för den aktuella grundskoleverksamheten måste denne anses ha haft ett ansvar även för grundskoleelevernas säkerhet, när de fick undervisning i skolans lokaler. Högsta domstolen berörde den vid olyckan närvarande lärarens ansvar och uttalade att även om någon delegation inte har skett så kan en underställd ha ett visst ansvar för säkerheten på arbetsplatsen, som följer av dennes

arbetsuppgifter eller ställning. På skolans område måste i enlighet härmed den lärare som har den omedelbara tillsynen över eleverna även utan uttrycklig delegering normalt anses ha ett ansvar för deras arbetsmiljö. Rektorn måste därmed anses ha haft fog att anta att maskinen under en erfaren yrkeslärares ledning skulle användas på ett för skoleleven betryggande sätt. Rektorn friades på den grunden att det inte kunde anses styrkt att denne gjort sig skyldig till sådan oaktsamhet som erfordras för ansvar för arbetsmiljöbrott. Domstolen uttalade att en orsak till olyckan får anses ha varit att eleven och hans skolkamrat fick arbeta samtidigt vid den i sig farliga maskinen.

I NJA 1993 s. 245 åtalades en avdelningschef på ett gatukontor efter att en arbetstagare tillfogats kroppsskada i samband med ombyggnadsarbeten. Gärningen bestod enligt åtalet i att avdelningschefen inte tillsett eller låtit tillse att skydd mot fall var uppsatt. Avdelningschefen bestred att något ansvar åvilat honom och invände att om arbetsmiljöansvaret ålegat honom hade en delegation av ansvaret skett till platschefen för de aktuella ombyggnadsarbetena. Såväl avdelningschefen som platschefen menade att arbetsmiljöuppgifterna var något som ingick i platschefens uppgifter. Det framgick dock inte hur långt platschefens beslutsbefogenheter sträckte sig. Högsta domstolen anförde att de instruktioner som upprättats tydde på att avsikten inom gatukontoret varit att uppgiften att svara för arbetsmiljöåtgärder skulle vara delegerad till platschefen och att de uppgifter som platschefen i sin tur lämnat gav vid handen att han själv hade uppfattningen att han i egenskap av platschef hade ansvar för de arbetstagare som fanns på arbetsplatsen. Riksåklagaren vitsordade i fallet att platschefen, för att fullgöra denna uppgift, haft tillräcklig kompetens och tillräckliga beslutsbefogenheter. Domstolen friade avdelningschefen med motiveringen att även om giltigheten av den avsedda delegeringen kunde ifrågasättas, fick avdelningschefen anses ha haft fog att förutsätta att platschefen på byggarbetsplatsen skulle bevaka arbetsmiljöfrågor av nu aktuellt slag.

I NJA 2007 s. 369 åtalades företagets VD samt två teamledare för arbetsmiljöbrott genom vållande till annans död. Åklagaren gjorde gällande att VD:n hade det övergripande ansvaret för arbetsmiljön samt att de två teamledarna, genom delegation och sina ställningar som teamledare, haft ett arbetsmiljöansvar. I dessa egenskaper hade de tilltalade uppsåtligt eller av oaktsamhet åsidosatt vad som enligt arbetsmiljölagen ålegat dem till förebyggande av olycksfall och på grund härav orsakat dödsfallet. Gärningen formulerades konkret som en försummelse att utse signalman vid lossning. VD:n gjorde gällande att han hade delegerat en del av arbetsmiljöuppgifterna till teamledarna. På företaget fanns en arbetsordning enligt vilken signalman skulle utses av teamledarna på morgonmötet. I praktiken var det emellertid kollektivet som utsåg denne. Högsta domstolen uttalade att kravet på tydlighet gör sig gällande med allt större styrka ju längre ned i beslutskedjan delegeringen sker och att arbetsgivarens ansvar, vilket i förevarande fall bars av VD:n, är långtgående. Då VD:n varit medveten om att det funnits brister kring rutinen med utseende av signalman och inte vidtagit några åtgärder hade han av oaktsamhet åsidosatt vad som låg i hans skyldigheter. Högsta domstolen ansåg vidare att orsaksrekvisit var uppfyllt och dömde VD:n för arbetsmiljöbrott.

NJA 2004 s. 34 rörde en dödsolycka som inträffat under en militärövning. Åtal väcktes mot en kapten och en biträdande övningsledare, vilka enligt gärningsbeskrivningen vid genomförandet av en stridshinderbana brustit i aktsamhet genom att underlåta att vidta vissa specificerade försiktighetsåtgärder. Högsta domstolen prövade om övningsledaren gjort sig skyldig till arbetsmiljöbrott. Övningsledaren anförde att stridshinderbanan genomförts på den säkerhetsnivå och på samma sätt som under tidigare år. Domstolen uttalade att då övningen genomförts i enlighet med en på regementet utbildad praxis, vilken var i strid med grunderna för säkerhetsbestämmelserna, borde inte ansvar läggas på den för dagen utsedde övningsledaren. Övningsledaren friades med motiveringen att denne inte gjort sig skyldig till oaktsamhet av det klandervärda slag som förutsatts för det brott han stod åtalad för.

3.3 Bokföringsbrott

I NJA 2003 s. 550 åtalades en legal företrädare för bokföringsbrott enligt följande gärningsbeskrivning: ”J.J. har i egenskap av företrädare för bolaget uppsåtligt eller av oaktsamhet åsidosatt bolagets bokföringsskyldighet genom att inte kronologiskt och systematiskt bokföra affärshändelser.”

Enligt gärningsbeskrivningen hade den tilltalade själv deltagit i den brottsliga gärningen. Högsta domstolen uttalade att frågan i målet gällde “om J.J. av oaktsamhet har åsidosatt bolagets bokföringsskyldighet genom att underlåta att utöva tillsyn och kontroll över att bokföringsarbetet utfördes på ett korrekt sätt” och sålunda angripit ansvarsfrågan med tillämpning av företagaransvaret. Domstolen prövade om den tilltalade var att anse som faktisk företrädare och därmed bärare av ett direkt företagaransvar och fastställde att det ålegat J.J., såsom administrativt ansvarig, att fortlöpande övervaka att bokföringen sköttes. I fallet var klarlagt att för utförandet av bokföringsarbetet hade en bokföringsbyrå anlåtats, att bokföringsbyrån upphört med att bokföra affärshändelserna när de inte fick ersättning för sitt arbete men att byrån fortsatt att upprätta momsdeklarationer, uppbördsredovisningar och årsbokslut. J.J. invände att han hade haft rätt att utgå från att byrån skulle upplysa honom om att bokföringsarbetet inte kunde utföras på ett riktigt sätt och anförde att han själv saknade kunskaper i bokföring. Domstolen uttalade att den omständigheten att bokföringsarbetet uppdragits åt en bokföringsbyrå inte innebar att J.J. befriats från sin skyldighet att sörja för att bokföringen fullgjordes i överensstämmelse med lag, att J.J:s underlåtenhet att göra detta, trots de omständigheter som förelåg, inte kunde anses ursäktlig och dömde den tilltalade enligt åtalet.

I NJA 2004 s. 618 åtalades den legale företrädaren i ett bolag. Den legale företrädaren H.N. hade enligt gärningsbeskrivningen, i egenskap av företrädare för bolaget, uppsåtligt eller av oaktsamhet åsidosatt bolagets bokföringsskyldighet enligt bokföringslagen (1999:1078) genom att underlåta att inom föreskriven tid, avsluta den löpande bokföringen med en årsredovisning. H.N. och C. von A ägde vardera hälften av aktierna i bolaget, H.N. var ensam styrelseledamot och bokföringen sköttes av C. von A.

Högsta domstolen uttalade att det ålåg H.N. i egenskap av styrelseledamot att se till så att bokföringen kontrollerades på ett betryggande sätt. Vidare anfördes att rörelsens ekonomiska resultat och ställning inte i huvudsak kunde bedömas utan årsredovisning varför bolagets bokföringsskyldighet åsidosatts. Vad rör H.N:s personliga skuld uttalade domstolen att ”de brister som har förekommit måste tillskrivas honom som oaktsamhet”.

3.4 Skattebrott

I NJA 1974 s. 297 åtalades den legale företrädaren i ett bolag. Denne var aktieägare och styrelseledamot men hade inte deltagit aktivt i verksamheten. Det var den tilltalades make som i praktiken ledde och skötte verksamheten i bolaget och därmed var bolagets faktiske företrädare. Vid detta förhållande konstaterade Högsta domstolen att maken hade ett direkt ansvar för fullgörandet av bolagets förpliktelser. Den tilltalade ansågs inte vara skyldig att i första hand svara för bolagets åligganden ifråga om fullgörandet av inbetalning av skatt. Detta eftersom hon inte hade deltagit i bolagets verksamhet. Hennes ansvar var i denna situation indirekt på sådant sätt att hon vid anledning till misstanke om att förpliktelserna inte fullgjordes hade att verkställa undersökning och i förekommande fall söka få till stånd rättelse. Sådan anledning att ingripa och företa kontroll hade inte förelegat henne.

NJA 1993 s. 740 rör brott mot den numera upphävda uppbördslagstiftningen (1953:272). För ett sådant brott kunde arbetsgivare, som underlät att betala innehållen skatt på arbetstagares löner, dömas. Åtal väcktes i målet mot två personer enligt följande gärningsbeskrivning: ”Jorge D.A. och Christoffer L. har som företrädare, uppsåtligen eller av oaktsamhet underlåtit att inom föreskriven tid inbetala innehållna skatter för i bolaget anställda.” Högsta domstolen lade i rättsfallet fast att med arbetsgivare och företrädare för arbetsgivare förstås såväl legal företrädare som faktisk företrädare. Vid den för åtalet aktuella tiden hade Christoffer L tagit över driften och drev företaget ensam. I egenskap av prokurist hade han även rätt att företräda företaget utåt. Han hade därför, i egenskap av faktisk företrädare för

arbetsgivaren, ådragit sig ansvar för att de innehållna skattebeloppen inte inbetalats.

4 RÄTTSFALLSANALYS

4.1 Kretsen av potentiella gärningsmän begränsas

Den krets av personer som kan straffas för bokförings- samt skattebrott är betydligt större än den krets som är bokförings- eller redovisningsskyldig för skatt. Med formuleringen ”den som” har lagstiftaren avsett att uttrycka att vem som helst kan göra sig skyldig till gärningen. Den som faktiskt har hand om bokföringen åt en bokföringsskyldig kan enligt straffbudet dömas för bokföringsbrott och den som lämnar den oriktiga uppgiften i skattedeklarationen är att betrakta som gärningsman i lagens mening. Vid aktivt skattebrott kan inte bara den skattskyldige själv, utan vem som helst betraktas som uppgiftslämnare. Det betyder att när den skattskyldige är en juridisk person, behöver man överhuvudtaget inte ställa sig frågan vem eller vilka inom företaget som ingår i företagsledningen. Trots att subjektrekvisiten är öppet formulerade och den krets av personer som kan drabbas av ett straffansvar därmed vid, åtalas ofta företrädare för huvudbrottet, medan den som faktiskt uppfyller straffbudet går fri eller ansvarsprövas enligt medverkansreglerna. I NJA 2004 s. 618 riktades ansvar mot bolagets enda styrelseledamot, istället för mot den hälftenägare som faktiskt hade hand om bokföringen. Det finns en parallellitet mellan den privaträttsliga behörigheten att företräda den juridiska personen och det straffrättsliga valet av ansvarssubjekt. Att någon intar ställning som företrädare tycks vara ett oskrivet brottsrekvisit, vilket omvandlar straffbudet, när det tolkas att omfatta även underlåtenhet, till ett brott med specialsubjekt. Vid ofullständig bokföring berörs inte frågan om delegation och ansvar åläggs undantagslöst bolagets företrädare. Då en anställd eller konsult skött bokföringen på ett ofullständigt sätt åtalas företrädaren för oaktsamt bokföringsbrott, då denne brustit i sin skyldighet att kontrollera bokföringens fullständighet. Företrädaren har i många fall anfört att då denne själv saknar kunskaper inom bokföring har uppgiften att sköta bokföringen överlämnats till annan som besitter den kompetensen. Av NJA 2003 s. 550 kan slutsatsen dras att företagaren alltid är ytterst ansvarig för företagets bokföring även om bokföringsarbetet anförtrotts någon annan och

alldeles oavsett företagarens egna kunskaper på området. Lagen kräver följaktligen att företagsledaren besitter sådana bokföringskunskaper att han kan klara av att kontrollera att den som upprättat bokföringen har gjort detta korrekt.

4.2 Företagaransvaret som ansvarsgrund

En gemensam utgångspunkt för många av de refererade avgörandena är att åtalen innehåller påstående om egen underlåtenhet att handla. Gärningsbeskrivningarna öppnar upp för att den tilltalade själv varit delaktig i den brottsliga gärningen. Rätten har dock i sitt resonemang kring straffansvar fokuserat på företagaransvaret som ansvarsgrund och på den ansvarsfördelning som funnits inom verksamheten. Någon prövning om den tilltalade på sedvanligt sätt kan dömas som gärningsman har inte skett. Vad rör de tilltalades argumentation försöker många freda sig med invändningen att de inte har intagit en ställning jämförbar med en företagares eller med invändningen att ansvaret delegerats till någon underordnad. En tilltalad skulle förmodligen vinna mer på att syna den gärning som läggs honom eller henne till last. Anklagas han eller hon för att ha begått den brottsliga gärningen eller för att ha underlåtit att förhindra den? I NJA 2012 N 5 begränsar Högsta domstolen sin motivering till det som var omedelbart avgörande för utgången, nämligen att hovrätten hade dömt för en gärning som inte omfattades av gärningsbeskrivningen. Gärningsbeskrivningen väcker emellertid frågor rörande förhållandet mellan det allmänna straffansvaret och företagaransvaret. Enligt gärningsbeskrivningen hade de både tilltalade ”uppsåtligen låtit bolagen avge skattedeklarationer med oriktiga uppgifter genom att underlåta att i deklARATIONERNA lämna uppgift om utgående mervärdesskatt och löneutbetalningar och därpå belöpande arbetsgivaravgifter”. Var åklagarens avsikt att göra gällande ett företagaransvar eller ett delaktighetsansvar? Genom formuleringen ”låtit” markeras att företagsledaren inte egenhändigt lämnat de oriktiga uppgifterna, utan att det åklagaren ville göra gällande var ett företagaransvar. Då underlåtenheten i gärningsbeskrivningen konkretiseras genom formuleringen ”underlåta att i deklARATIONERNA lämna uppgift om

utgående mervärdesskatt och löneutbetalning och därpå belöpande arbetsgivaravgifter” framstår det emellertid som att de tilltalade tillskrivs egenhändiga gärningar. Hovrätten har lagt bristande tillsyn till grund för sitt resonemang kring straffansvar och således hänfört sig till principerna om företagaransvar. Om gärningsbeskrivningen förstås så, att vad som läggs de tilltalade till last är att de ingivit deklarerationer med oriktiga uppgifter, kan de tilltalade, förutsatt att rekvisiten för skattebrott är uppfyllda, bära ett straffansvar på grund av eget handlande utan att någon hänvisning till deras ställning och skyldighet att utöva tillsyn behöver göras. Det finns inte något behov av att tillämpa principerna om företagaransvar om de tilltalade kan bära ett straffansvar som gärningsmän på grund av sitt egenhändiga handlande. Den som har en ställning med vilken följer ett företagaransvar och själv begår ett brott, som han eller hon varit skyldig att vidta åtgärder för att förhindra, bör dömas för sin egen medverkan i gärningen, inte för sin underlåtenhet att förhindra den. En del av de fällande domarna innebär således att den tilltalade dömts för att ha underlåtit att förhindra den brottsliga gärning, i vilken han själv medverkat.

4.3 Faktiskt företräderskap som förutsättning för straffansvar

Gärningsbeskrivningarna har, i bokförings- och skattemålen, utformats på ett snarlikt sätt. De innehåller ett påstående om att de tilltalade som företrädare haft ett ansvar för bolagens bokföringsskyldighet och redovisningsskyldighet för skatt. Domstolen har tagit över åklagarnas utgångspunkt vad rör företräderskapet och lagt den till grund för sitt resonemang kring straffansvar. Begreppet faktisk företrädare har varit föremål för prövning. Domstolen har prövat om de omständigheter som framkommit talar för eller emot att den tilltalade haft ett bestämmande inflytande över bolaget. Om den tilltalade är att anse som faktisk företrädare har domstolen övergått till att pröva om bolagets bokföringsskyldighet eller redovisningsskyldighet för skatt har åsidosatts. Någon närmare prövning om och i så fall på vilket sätt den tilltalade själv deltagit i åsidosättandet har till synes inte gjorts. Det faktiska företräderskapet har således givits en självständig betydelse för straffansvaret. I de refererade avgörandena

framstår det faktiska företräderskapet närmast som en förutsättning för straffansvaret som sådant. Än tydligare är det i de mål där den tilltalade inte är att anse som faktisk företrädare. Så snart domstolen har funnit att den tilltalade inte är att anse som faktisk företrädare ogillar den nämligen åtalet. En förklaring till domstolens resonemang kring straffansvaret kan vara att den dragit alltför långtgående slutsatser av det ofta åberopade NJA 1993 s. 740. Som framgått åvilade straffansvaret enligt uppbördslagstiftningen arbetsgivaren, dvs. ett specialsubjekt. Det innebar att endast den som var arbetsgivare eller, när denna var en juridisk person, endast den som var företrädare för arbetsgivaren kunde ådömas ansvar för brottet. En förutsättning för straffansvar var således att den tilltalade innehade en viss ställning i det företag som var arbetsgivare. Ifråga om bokföringsbrott och skattebrott åvilar dock ansvaret enligt straffbudens ordalydelse ”den som” genomfört den brottsliga gärningen och inte ett specialsubjekt. För straffansvar krävs inte att den tilltalade innehar en viss ställning i det företag som är arbetsgivare. Det finns därmed inte anledning, som i de refererade avgörandena, att uppställa ett faktiskt företräderskap som en allmän förutsättning för ett straffansvar.

4.4 Brottbeskrivningsenlighet

I de fall brottbeskrivningen tål att läsas så att den innefattar ett påbud, inte bara ett förbud, kan företagaren bli ansvarig genom en direkt tillämpning av brottbeskrivningen. Företagaransvaret har emellertid gjorts gällande i situationer där straffbudet egentligen inte innehållit en skyldighet att agera, men en handlingsplikt baserad på företagarens ställning inom organisationen intolkats. Vid aktivt skattebrott, dvs. lämnande av oriktig uppgift, har företagarens gärning formulerats som så att denne har ”låtit lämna oriktig uppgift”. Företagaren uppfyller inte brottsrekvisiten och frågan om det aktuella brottet kan begås genom underlåtenhet berörs inte.

4.5 Utgången i målen

I många fall leder inte åtal till en fällande dom. De friande domarna kan förklaras med den omständigheten att någon annan än den åtalade haft störst möjlighet att förhindra överträdelsen. I NJA 2004 s. 80 valde åklagaren att åtala rektorn. Om det faktum att eleverna arbetade tillsammans var den avgörande orsaken till olyckan och detta kan sägas ha inneburit en typisk risk, hade den närvarande läraren förmodligen störst möjlighet att förhindra olyckan, varför det direkta företagaransvaret enligt min mening hade kunnat riktas mot läraren istället för rektorn. I NJA 1993 s. 245 tillmättes en otydlig delegation ansvarsbefriande verkan då den tilltalade avdelningschefen ansågs ha haft fog att förutsätta att platschefen som var närvarande på byggarbetsplatsen skulle bevaka arbetsmiljöfrågor. En otydlig vidaredelegation har dock i senare avgöranden inneburit att ansvaret har legat kvar på den närmast högre nivån. NJA 2007 s. 369 belyser att det inte går att delegera en arbetsuppgift till ett kollektiv, utan att en individ måste utpekas som ytterst ansvarig för att en delegation ska anses giltig. De många friande domarna kan vidare förklaras med den omständigheten att överträdelser många gånger begås inom ramen för en verksamhet där flera människor medverkar. I många fall formuleras gärningsbeskrivningen så att den omfattar den av gruppen begångna gärningen, utan att de olika individernas insatser berörs. De tilltalade görs till medgärningsmän och gärningsbeskrivningarna formuleras på gruppnivå då åklagaren har bevisproblem i den mening att han inte vem som ska lastas för vad. I NJA 2007 s. 369, liksom i det tidigare avgörandet NJA 2004 s. 34, är gärningsbeskrivningarna formulerade på gruppnivå. Åklagaren överlämnar således till domstolen att formulera gärningen för var och en av de potentiella gärningsmännen. Försumligheten som brottet bestod i kan vidare visa sig bero på så många personer att var och ens del i försumligheten är så liten att gärningen inte är straffbar. I NJA 2004 s. 34 hade militärövningen genomförts i den ordning och i enlighet med den praxis som fanns inom regementet. Att regementspraxis var bristfällig ur säkerhetssynpunkt kunde inte den för dagen utsedde övningsledaren lastas för enligt domstolen.

5 AVSLUTANDE ANALYS

Begreppet företagaransvar har emellanåt förknippats med ett straffansvar för annans gärning. Att särskilja en företagares straffansvar som gärningsman från dennes straffansvar för underlåtenhet är direkt felaktigt, eftersom också underlåtenhet kan aktualisera ett straffansvar i gärningsmannaskap.

Företagaransvar är i teorin ett ansvar för egen gärning enligt lagrummet. En annan innebörd skulle inte vara förenlig med legalitetsprincipen. Principerna för fördelning av straffansvar i juridiska personer är i grunden tolkningsprinciper som styr konstruktionen av gärningsmannabegreppet.

Inom ramen för en korrekt juridisk tillämpning finns inte något utrymme att utkräva straffansvar för gärningar som har en otydlig fixering till fysiskt subjekt och som inte är subjektivt täckta. Egenskapen av företagsledare hos ansvarssubjektet förändrar inte detta.

Rättstillämpningen rör sig dock, vid frågan om utkrävandet av straffansvar för brott begångna inom en juridisk person, i utkanten av vad som enligt legalitetsprincipen kan betraktas som rättsenligt. I rättspraxis behandlas företagaransvaret som ett straffansvar som är oberoende av frågan om vem som uppfyller brottsrekvisiten, utan att frågan om det aktuella brottet kan begås genom handling eller underlåtenhet berörs och än mindre vilken gärning som ligger företagsledaren i fråga till last.

I de fall ordalydelsen i en brottsbeskrivning kan tolkas att innefatta även underlåtenhet att utöva tillsyn och kontroll kan företagaransvar aktualiseras. Den centrala frågan är: Vilka brottsbeskrivningar kan läsas så att de innefattar, förutom ett förbud, även ett krav att förhindra att förbudet överträds? Vid brottsbeskrivningarna som uppställer krav på orsakande av en viss effekt, t.ex. åsidosättande av bokföringsskyldighet eller arbetsmiljöansvar, uppkommer inga tillämpningsproblem i förhållande till en passiv företagsledare. Handlar det däremot om ett brott som inte enbart fokuserar på orsakande av en effekt, utan också kräver ett visst handlande av gärningsmannen, t.ex. skattebrottet i 2 § skattebrottslagen, måste

företagaren uppfylla gärningsrekvisitet. Företagaren ska på annat sätt än muntligen ha lämnat oriktig uppgift. Sedvanlig lagtolkning i avsikt att utröna ett straffbuds reella innehåll är tillåtet och förenligt med legalitetsprincipen. Att låta något ske kan vara att göra något. Men det handlar inte om att sätta ordet ”låta” framför den i brottsbeskrivningen formulerade gärningen för att därefter tillämpa brottet på en företagsledare som inte utfört handlingen i fråga. Görs det misstaget blir följden att det är en analogitolkning av det aktuella straffstadgandet som, i strid med legalitetsprincipen, utgör straffansvarets grund.

Av legalitetsprincipen följer att det måste föreligga subjektiv täckning i förhållande till gärningen. Det innebär att det relevanta subjektiva rekvisitet måste vara uppfyllt av t.ex. den som delegationsläran identifierar för att denne skall kunna fällas till ansvar. Det finns i praxis en tendens att inte upprätthålla kravet på subjektiv täckning. Den största svagheten hos principerna om fördelning av straffansvar inom juridiska personer är att dess generaliserande karaktär inbjuder dess tillämpare att hoppa över ett antal för straffansvaret nödvändiga krav. Att lägga begreppet företagaransvar som grund för straffansvar förskjuter rättstillämparens uppmärksamhet från straffansvarets egentliga grund, den otillåtna gärningen och gärningsmannens uppsåt, till frågan om vem som utifrån sin ställning ska bära straffansvaret. I stället för att utreda hur den tilltalade har bidragit till det inträffade, genom handling, underlåtenhet eller främjande, påbörjas direkt undersökningen om en giltig delegation är för handen eller om en företrädare har en faktisk maktposition.

Doktrin och rättspraxis bär upp den svenska modellen för placering av straffansvar vid brottslighet med nära anknytning till ett företags verksamhet. Frågan är om legalitetsprincipen uppställer krav på en lagreglering av principerna för företagaransvar. En kodifiering av de aktuella principerna försvåras av att det inte finns någon accepterad teoribildning och terminologi på området samt av de olika teoretiska ansatser som utvecklats inom doktrin. Beroende på vilket synsätt som

anläggs på företagansvarsbegreppets innebörd varierar också begreppets relation till legalitetsprincipen. Som återgivits ovan betecknar Dahlqvist och Holmqvist företagansvaret som ”en företagares straffrättsliga ansvar för brott begångna i den näringsverksamhet som han eller hon leder i situationer då ett konkret gärningsmannaskap med straffrättens krav på bevisning inte kan knytas till honom eller henne”. Ansvaret kan inte läggas på en viss person på grund av bevissvårigheter. För att garantera rättssäkerheten måste de allmänna förutsättningarna för straffansvar vara uppfyllda även vid en företagsledares ansvarsprövning.

Under arbetets gång har en kritisk inställning till användandet av de generaliserande begreppen företagansvar och delegation vuxit fram. Ett straffansvar enligt begreppet företagansvar är liktydigt med det straffansvar en person i garantställning har för underlåtenhet. Begreppet företagansvar är således enbart en omskrivning för straffansvar för underlåtenhet. Det existerar inte någon egen straffansvarsgrund enligt vilken företagare kan hållas straffansvariga för brott i näringsverksamhet. Ett frigörande från begreppet till förmån för tillämpning av straffrättens traditionella straffansvarsgrunder skapar bättre förutsättningar för en korrekt juridisk tillämpning avseende den straffrättsliga ansvarsfrågan. Att grunda ett straffansvar på begreppet företagansvar skapar onekligen en illusion om enkelheten att fälla en företagare till ansvar för brott i verksamheten. Företagaren ska ansvara på grund av att denne har ett företagansvar. Möjligen kan begreppet företagansvar ha en funktion som beteckning på företagarens garantställning. Att fastslå att någon har ett företagansvar skulle då inte betyda annat än att personen ifråga intar en garantställning och därmed uppfyller en av förutsättningarna för straffrättsligt ansvar för underlåtenhetsbrott.

Det har visat sig svårt att klarlägga vem inom ett företag som bär tillsynsansvaret. Reglerna om delegation har bidragit härtill. Vanliga straffrättsliga regler skulle med fördel kunna ersätta delegationsläran. De frågor som delegationsläran avser att besvara skulle inom ramen för en

allmän straffrättslig bedömning utifrån principer om garantställning, gärningsculpa och personlig oaktsamhet få en mer adekvat behandling. Frågan om den som mottagit delegationen haft en tillräckligt självständig ställning ryms inom frågan om garantställning. En ställning som innebär särskilda förutsättningar att förhindra lagöverträdelser ger status som garant. Då företagsledaren ansvarar för att mottagaren besitter tillräcklig kompetens för att utföra uppgiften skulle en delegation till en icke-kompetent person betraktas som ett uttryck för personlig oaktsamhet. Även de omständigheter som rör delegationens tydlighet kan tillmätas betydelse vid oaktsamhetsbedömningen. En effekt av att överge delegationsläran skulle bli att fokus på frågan om vem som är ”rätt” gärningsman och vilken person som uppfyller det aktuella subjektiva rekvisitet blir större. I motsvarande mån försvinner utrymmet för den prövning som enbart avser om en giltig delegation är för handen.

Avslutningsvis kan konstateras att legalitetsprincipen inte hindrar att en person i garantställning ådöms straffrättsligt ansvar för underlåtenhet. Det står klart att en korrekt tillämpning av begreppet företagaransvar inte innebär något annat än att tillämpa straffstadganden i vanlig ordning. Att begreppet företagaransvar, som det emellanåt framställts, skulle vara en egen ansvarsgrund för att ställa en företagsledare till svars för annans gärning saknar således förankring i det rådande rättsläget.

Vad rör Krokommålet som berördes i inledningen har tingsrättens dom överklagats av samtliga parter. Kammaråklagare Schoultz liksom dödsboet efter den anställde har överklagat med yrkande om att hovrätten, med ändring av tingsrättens dom, utdömer en väsentligt hårdare påföljd.⁴⁰ De dömda cheferna har i sina överklaganden yrkat att hovrätten, med ändring av tingsrättens dom, ogillar åtalet mot dem. Den dömda socialchefen hävdar i sitt överklagande att ingen med säkerhet kan säga vad som hade hänt om den anställde blivit omplacerad och att det därmed inte är ställt utom rimligt

⁴⁰ Överklagande, mål nr B 399-14, Ab 5, s. 2, Ab. 6, s. 1, Ab. 7 s. 1.

tvivel att socialchefen vållat den anställdes död.⁴¹ Den dömde enhetschefen medger att situationen på arbetsplatsen säkert medverkade till den anställdes självmord, men anser inte att han genom vårdslöst beteende har orsakat det.⁴² Nu återstår det att se vilka beviskrav Hovrätten för Nedre Norrland tillämpar i sin ansvarsprövning.

⁴¹ Överklagande, mål nr B 399-14, Ab 3, s. 4.

⁴² Överklagande, mål nr B 399-14, Ab 1, s. 3.

6 KÄLL- OCH LITTERTURFÖRTECKNING

TRYCKTA KÄLLOR

AFS 1993:17, Kränkande särbehandling i arbetslivet

Förarbeten

SOU 1996:185, Straffansvarets gränser

SOU 1997:127, Straffansvar för juridiska personer

Ds 2001:69, Företagsbot, Justitiedepartementet

Prop. 1993/94:130, Införande av förbud mot analog rättstillämpning

Prop. 2005/06:59, Företagsbot

Rättsfall

NJA 1930 s. 432

NJA 1937 s. 219

NJA 1941 s. 642

NJA 1942 s. 276

NJA 1944 s. 492

NJA 1950 s. 529

NJA 1967 s. 150

NJA 1974 s. 297

NJA 1985 s. 43

NJA 1993 s. 245

NJA 1993 s. 740

NJA 2003 s. 550

NJA 2004 s. 34

NJA 2004 s. 80

NJA 2004 s. 126

NJA 2004 s. 618

NJA 2007 s. 369

NJA 2012 N 5

Underrättspraxis

Östersunds tingsrätts, mål nr B 2863-11

Överklaganden, Hovrätten för Nedre Norrland, mål nr B 399-14

RH 1999:140

LITTERATUR

Dahlqvist, Anna-Lena & Holmqvist, Rolf, *Brotten i näringsverksamhet*, 2 uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2013.

Holmqvist, Lena, Leijonhufvud Madeleine, Träskman, Per Ole, Wennberg, Suzanne, *Brottsbalken: En kommentar*, (5 maj 2014, Zeteo), Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2013.

Industriförbundet, *Straffansvar inom företag*, 2 uppl., Förlags AB Industrilitteratur, Stockholm, 1997.

Jareborg, Nils, *Straffrättens gärningslära*, 1 uppl., Fritzes Förlag AB, Stockholm, 1995.

Jönsson, Sverker, *Straffansvar och modern brottslighet: En idékritisk studie av straffansvar för juridiska personer*, Iustus Förlag AB, Uppsala, 2004.

Strahl, Ivar, *Allmän straffrätt i vad angår brotten*, 1 uppl., P A Norstedts & Söners Förlag, Stockholm, 1976 (Institutet för rättsvetenskaplig forskning LXXXVI).

Strömholm, Stig, *Rätt, rättskällor och rättstillämpning. En lärobok i allmän rättslära*, 5 uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm, 1996.

Thornstedt, Hans, *Om företagaransvar: Studier i specialstraffrätt*, Aktiebolaget Nordiska Bokhandeln I Distribution, Stockholm, 1948.

Thornstedt, Hans, *Företagarens straffansvar*, 3 uppl., Esselte Studium AB, Stockholm, 1976.

ARTIKLAR

Jareborg, Nils, *Rättsdogmatik som vetenskap*, I: Svensk Juristtidning 2004.

Sandgren, Claes, *Empiri och rättsvetenskap*, I: Juridisk tidsskrift 95/96.

Wennberg, Suzanne, *Företagsledares ansvar för brott som begås i verksamheten*, Asp, Petter, Herlitz, Carl Erik & Holmqvist, Lena, I: Flores juris et legum, Festskrift till Nils Jareborg, Iustus Förlag AB, Uppsala, 2002.

Wennberg, Suzanne, *Har företagsledare ett straffrättsligt principalansvar?*, I: Festskrift till Lars Heuman, Jure Förlag AB, Stockholm, 2008.

ELEKTRONISKA KÄLLOR

Arbetsmiljöverkets rapport 2013:4, *Arbetsmiljöbrottets omfattning, struktur och utveckling*,

http://www.av.se/dokument/aktuellt/kunskapsöversikt/RAP2013_04.pdf,

Hämtad 2014-04-10